

Sissevaateline ja kirjanduslikult meisterlik, Virulases 1910. aastal järjeloona ilmunud Uus-Estonia asunduse tekkimise lugu, mis hõlmab ka jutustust väljarändajate teekonnast Eestist Allmäele, sealt Maruhhasse, sealt tagasi Allmäele ning sealt lõpuks Karsi linna juurde praeguses Türgis. Ühtlasi ka Kaukaasia loodusest ja põlisrahvastest. Fakte on pigem vähe, kuid olustikukirjeldus on kirgas.

Ligikaudu selle kirjutise ilmumise ajal tegutses praeguses Türgis Karsi juures asunud Uus-Estonia külas kooliõpetajana Otto Kõiv (1889–1919). Põhja-Kaukaasias Eesti-Maruhha asunduses tegutses 1907–1910 kooliõpetajana tema vanem vend August Kõiv, kes siirdus seejärel Thbilisisse. Thbilisis tegutses ohvitserina ka Otto Kõiv.

Digiteeris A. Aule, kirjaviis muutmata.

Virulane (nr. 210), 15. september 1910, lk. 1

Wäljarändajad

O. Kõiw

Sellest on enam kui kolmkümmend aastat tagasi, kui suur Eesti väljarändajate seltskond Ees-Kaukaasias — Stawropoli kubermangus praeguse Allmäe küla kohas — peatas. Kolmekuuse reisimise järele, hobustega ja jala, oliwad nad Eestimaalt siia jõudnud. Nüüd oli töötatud ja ammu oodatud Kanaan käes — jäiwad ainult piima- ja meehallikad üles otsida.

Ja näete, kui nad omad silmad üles tõstsid, et paremale ja pahemale poole waadata, siis awanes nende waate ees piirita lagendik, kaugele kaduw mustamulla maa, mille äär sügawsinise taewawõlwigaga ühines. No nüüd oleme alles poisid, hõiskasid mehed rõõmustades. Kuid mõne tunni pärast oli rõem kadunud — ei pilwa ega ka weehallikaid, isegi wett pole kuskilt saada. Ja kus teda suure waewaga leiti, seal oli ta nii wiha ja soolane, et inimene ega loom teda tarwitada ei wõinud. See leidus rikkus kõik kuldsed lootused. Esimese janu kustutamiseks toodi küll seitsme wersta tagant raudtee jaamast waadiga wett, aga kauaks see ikka pidi seisma. Endise hõiskamise asemele asus nüüd ahastus meeste rinda, ja nii wägewart, et teisel päewal paljud, kelle hobuse kronud weel roomata suutsiwad, kolud kokku wõtsiwad ja läksiwad. Ühed läksiwad hommiku poole Terski maakonda, teised sügawamale mägede südamesse, kuna aga kolmandad jõuetuse pärast sunnitud oliwad paigale jääma. Ja paigale jääjate lugu oli tõeste paha. Wesi, nagu öeldud, oli kõlbmata, ja et kõikidel hobuseid ei olnud, kellega 7 wersta tagant wett wedada, siis oliwad paljud sunnitud sedasama kõlbmata wett tarwitama. Kõlbmata wesi aga sünnitas kõikisugu haigusi, iseäranis weel pikast reisist ära kurnatud ja pool nälgiwate väljarändajate juures.

Sellega ühinesivad omal ajal peale tulewad sügisesed tuuled ja vihmajad. Kuski ei sooja ega warju vihma eest, peale riidest palagani, mis siinsete vihmade wastu wähe warju pakub.

Seal siis, niiskuses, külmas ja näljas, algas surmal lõikus. Iga päew jäi inimesi haigeks ja suri ära halastamata kombel. Terwed perekonnad suriwad, nõnda et ühtegi üle ei jäänud, kes sõnumitki kodumaale wõiks wiia.

„Kui meile sügisel õpetaja tuli”, rääkis keegi wana rauk, „mattis ta meil kaheksateistkümme surnud ühel päewal maha. Teised juba paigutasime ise kahe kolme kaupa kalmu künkale. See oli raske aeg meile. Keset wälja pääse mata wiletsust, abi ei kuskilt poolt märgata. Meeleäraheitmine oli waraks. Paljud pöörasiwad otsaga ümber ja läksiwad Eesti tagasi, aga kellel jõudu ei olnud paigast liikuda, mis pidi see tegema? . . . Seisa paigal ja waata surmale wastu.

Kõige raskem üle elada oli sügis. Sellele järgnes juba enam-wähem rahul oldaw talw. Ilmad seisiwad ühesugused, taewast ei tulnud enam märga, olugi, et sagedaste lumetuisud möllasiwad. Esiotsa tegiwad ka need pea walud, sest nad tuliwad ootamata, kui waras öösel. Õhtul, kui magama heitsime, oli ilm waikne, taewas selge, näitas nagu walmistaks loodus ennast pika püha wastu. Kuid wahete wahel segas seda pühalikku waikust hundi hulumine, mis nii haledalt, pahaaimawalt kaugelt üle lagendiku kostis . . . Teisel hommikul oliwad kõik palaganid lume sees, nõnda, et kaewamist oli, enne kui päewa walgele pääsesid. Esiotsa kohutas seesugune nähtus meid kan geste. Naised, kui ennast elusalt maha maetud nägiwad olewat, hulusiwad hale damine kui hundid, laste kisal polnud otsa; isegi mehed oliwad nõuta. Wiimaks harjusime sellega üsna ära, nõnda et isegi õhtul ette arwasime, millal tuisk tuleb.

Nõnda saatsime talwe mööda. Kui kewade wälja tuli, noh, siis olime juba pääsnud. Pealegi leidsime omale kewadel mäe külje seest hea weega hallika, — oh seda kuldawäärt leidust! Pidasime püha ja olime rõemsad, nagu Israeli lapsed kuldwasika ümber. Hallikas andis küll wähe wett, nõnda et sellest ainult keedu- ja joogiweeks jatkus, kuid ikkagi oli teda nüüd rohkem, kui siis, kus meie seitsme wersta tagant wedasime. Nõnda oli siis meie peatarwidus nüüd täidetud. Hallika leidmisega kadus hädakisa külast, ja edasireisimiseks ei olnud enam tarwitust. Hakkasime siis põldu harima. Rakendasime hobuse adra ette ja asusime põllu kallale. Kuid wõta näpust, hobune wedas küll adra maa sisse, aga edasi tassida ei jõudnud. Mis nüüd teha? . . . Rohkem kui üks hobune pole kellelgi, paljudel ei ole ühtegi. Muud kui heitsime siis mitme mehega kokku ja rakendasime neli kuni kuus hobust ühe adra ette. Nüüd läks. Maa oli tasane, ilus must muld, nõnda et seda nähes süda jälle rõemsamine tuksuma hakkas ja esimesed koledused ununesiwad. Nägime ju Eestimaal seesugust maad ainult mõisa kapsaaias. Nõnda algasime oma põllul tööd, wäi keselt, kuid lootes. Ja tõeste, suwi õnnestas — lõikus oli hea. See andis jällegi uut julgust ja jõudu. Järgmine sügis ja talw ei teinud meile enam pea walud — häda oli möödas. Ei oleks nüüd muud tarwis olnud, kui põldu harida ja waikselt oma päewi kaduwusesse oletada.

Aga millal saavad inimese ihkamised täis? Kunas suikuwad tema soowid? Kui halb on, püüad head saada, kui hea — weel paremat.

Virulane (nr. 211), 16. september 1910, lk. 1

Eestis waewledes sai sagedaste öeldud: oh oleks mul üks jala täis oma maad. Nüüd oli teda ja mitte ainult jalatäis, waid palju. Kaugel silmapiiril kus sinine taewas roheline legendikuga kokku sulas, seal oli meie piir. Terwelt kümme wersta ümberringi oli maa kõik meie päralt. Aga ei nüüd saanud maast enam söönuks, tarwis oli ilusat loodust — legendik jäi igawaks, ühetaoliseks. Oli tarwis jõeäärseid, heinamaid, et loomad kergema waewaga joodetud saaks; tarwis oli metsa, et sõnnikud mitte ei tarwitseks küttematerjaliks walmistada, — ja seda kõike pakkus meile mägestik, mis nii nõiduwalt oma mustawate met sade ja walendawate latwadega enese poole meelitas. Sinna oli tarwis minna — sügawasse mägede põue, kus kõike küllalt pidi olema. Ei puudu seal püüd, ega tee tuska tuisk; selge wesi woolab wulinal, kuna ta kallastel loodus lopsakalt lehitseb. Seal wõib alles oja kaldal pirnipuu warjus pikutada ja oma kur natud kontisid kosutada, kuna oja wood ühetooniliselt wulisewad ja linnud unelaulu laulawad. Seesugusena maalisime omale mägestikku ette. Wähe oli neid, kes rändamisest tüdinud oliwad ja sellega leppisiwad, mis neil käes, suurem osa aga tahtis looduses püha pidada ja oli walmis edasi rändama. Ühel ilusal kewadisel päewal seadsiwad ennast sadakakskümmend peret reisi wastu walmis ja natukese aja pärast liikus rong minema: wabat silmaringi, tuhandetest lilledest särawat rohtlaant oma seljataha jättes ja õudsetele mägedele lähenedes. Teekond kestis kaua: sai sõidetud ja hobuseid söödetud, hobuseid söödetud ja jälle sõidetud. Tee wiis enamaste pärismaalaste küladest läbi ehk ligidalt mööda. Igal pool waadati sisserändajate peale wiltu silmaga. Mõned, kes majadesse julgesiwad minna midagi otsima, saiwad isegi puuhalgu näha!? Waewane oli see teekond, isegi waewasem, kui rändamine läbi terve Wenemaa. Seal oli rahwas wälja rändajate wastu osawõtlik, lahke. Kus aga külade juures peatama jäime, seal oli kõike küll. Uudishimulised wene lased tuliwad igal pool küladest wälja ja kogusiwad wäljarändajate ümber kokku. Ei tulnud nad ka millaski tühjade kätega: mõni tõi kausiga, mõni sülega, mõni seljaga. Ise aga, seni kui nende sooja suppi suupärast lasti olla, waatlesiwad imesteledes ja halatsedes rahwast, kes oma maa puudusel rändama on sunnitud. Nõnda kordus see nii sagedaste, kui meie Wene küladest läbi sõitsime.

Aga siin mägestiklaste keskel oli asi hoopis teine. Wähe seda, et sinu peale wõeriti waadati, waid igapidi katsuti ka kahju teha.

See loomus, mis aastasajad metsik oli, on ka nüüdki seesama. Ja kuda wõiks ki ta sileneda, kui teda keegi ei silita. Kes ajalugu ja maateadust tunneb, wõib omale umbes ette kujutada, mis tähendab Kaukasia mägestik ja selle elanikud. Ma ütlen „umbes”, sest täielikku pilti on ettekujutamise wõimul raske luua.

Ütleme siin mõne sõna mägestikust ja selle rahwast.

Põhja poolt tulles näeb reisija enne põhjatu suurt legendikku, mida stepiks ehk rohtlaaneks hüütakse. Sajad werstad sõidab reisija ühe ja sellesama kujulist tasast maapinda mööda. Juhtub see aeg kewadel olema, siis ei jõua reisija küllalt silmitseda ja imestada neid lugemata sorti lillesid ja õhkawaid õiesid, mis kirju waibana määratud legendikku katawad. Lõpmata kaugus, kus alaliselt sinine taewawõlw ja kirju legendik ühinewad — nagu hüüaks reisija poole: waatle nüüd, silmitse, tunne rõemu wabadusest, sest warsti piiratakse ju waade.

Ja tõeste, nii kui igal asjal, nii on ka legendikul ükskord ots. Olgugi et ta ääretu näitab olema, üks kord on tal ikka äär, ja tema asemele asub mägestik, kõrge, pilwedeni ulataw, läbipääsemata mägestik. Eesmägestikus, kus mäed madalamad on ja õhk soojem, on loodus kaunis külgetõmbaw. Siin kaswawad kõiksugu wiljapuud, nagu metsõuna- pini ja ploomipuud, apelsinid, wiina marjad jne. Aga mida kõrgemale lähed, seda koledamaks ja tühjemaks jääb mägestik. Mäeharjad lähewad kitsaks, küljed püstiliseks ja konarliseks; kuna nende wahel sügawad kuristikud mustawad. Harwa on siin taimekaswu näha — igal pool hallid kaljud. Aga ka selleski metslikes tühjuses, ka nendegi wiljata mägede peal asub inimene. Päril pilwede all — isegi kõrgemal — mustade kuristikude kohal rippudes, liituwad siin mägestiku aulid (pärismaalaste külad). Kui kõrgelt hindasiwad need inimesed oma wabadust, kes siimaale eluaseme walisiwad; ja wõib arwata, et neil mitte kerge ei olnud teiste rahwaste seas elada, kui nad mõtlesiwad ennast nendes juurdepääsemata peidupaikades warjata, kuhu ainult kaelamurdwaid jalgteesid mööda, kassi kombel roniwa mägestiklase hobuse seljas wõib pääseda; kus talwel kanged külmad ja tuuled hingamise kinni matawad, kuna suwel kõrwetaw päike kõik ära põletab; kus wett kõige kallimaks waraks tuleb pidada ja harimiseks kõlblikud maatükid peatselt arshinaga ära mõedetakse.

Ja aulid ise! Ilma mingisuguse kahtluseta on kohad wälja walitud, et nendes mägede pesades ennast waenlase pealetungimise eest kaitsta. Enamiste on aulid ikka mäe tippule, kõige äkilisema kalda peale ehitatud; et nende juurde pääseda, peawad kõwad, kerged ja harjunud mägestiklase jalad olema. Kiwist majad, wäikeste laskeaukudega akende asemel seisawad treppidena üksteise kohal; nende wahel on kõwerad, kitsad käigud, — kus sagedaste kahele inimesele kõrwu käimiseks ruumi ei ole, — mis uulitsate aset täidawad. Kõik on kaitsmise jaoks rehkendatud ja walmistatud.

Virulane (nr. 212), 17. september 1910, lk. 1

Kust ja millal need elanikud siia asunud, ei ole õigeste teada. Kirjasi nendel ei ole, kuna rahwalaulud ja jutud sellest waikinud. Wõib arwata, et nad juba am must ajast siin elutsewad. Rahwas ise arwab ennast igawesest ajast selle maa peremehed olnud olewat ja tunneb wiha igäuhe wastu, kes wõitjana nende koduküla piiridesse tungib. Paljud on kuulnud lugusid Kaukasia sõjast, mis

mitu aasta kümneid kestis. Sellest sõjast jutustavad pärismaalased üsna muinasjutulisi lugusid, kudas nemad, vähese rahwa tõttu, sagedaste nelja-wiie keste terwe Wene wäe wastu wõidelnud; kuda nad kõike oma kawalust kokku wõttes, Wene wäge läbipääsemata kuristikkudesse meelitanud, et seal kerge mine nendest „lahti saada”. Kus iial mõni selleaegse mägestiklasega kokku puutud, siis on peajutu põhjaks ikka ülekohtune werewalamine, mis wene la sed alganud, ja mis nii palju häwitawat waenu waikses mägede põues sünnitanud.

Ma olen pärismaalaste käest palju lugusid sellest sõjast kuulnud, — mis muidugi tõenäolikumad on, kui ajalugu — ja wõiks neid ka teistele jutustada, aga ma arwan, et weri wist kedagi ei huwita, iseäranis weel siis, kui ta ka meie wendade rinnast woolab. Et pärismaalased oma wabadust mitte wõileiwa eest ära ei annud, seda näitawad ajaloo weerud, kus terwe pool aastasada weris test wõitlustest räägitakse.

Esiotsa paistab see natuke imelik olema, et käputäis pärismaalasi nii kaua suu rele wäele suutis wastu panna. Aga kui meie ligemalt selle rahwa omadusi tähele paneme, kui meie maakoha peale pilku heidame, siis wast saame uduse aimduse nendest raskustest, millega pealetungijal wõidelda oli.

Juba maakoha nimi Dagestan (Mägedemaa) tunnistab, et siin muud ei ole kui mäed. Dagestani keskkoht on läbipääsemata mäeahelate ja sõlmede segu, mis siin igale poole teine teisest läbi põimitud. Wähegi laiasid orgusid, ehk lagendikkusid ei ole siin olemaski — igal pool kõrgusesse kadunud kaljud, mis filosofialise külmawerelsusega pimedate kuristikkude kohal ripuwad, kuhu nad warem ehk hiljem kui wihma ja lumewesi nende aluse ära õõnestab, tumeda mürinaga, mis mitmekordselt mägedes wastu kajab, langewad. Häda sellele, kes sel korral kuristikus langemisepunkti ligi juhtub olema. Neid kohu tawaid kaljuseinu mööda looklewad ussi kombel wingerdades kitsad jalgteed, mis mägede südamesse wiiwad. Üksi kassi kombel roniw mägedehobune, kes orawa moodi kaljudest alla ja kuristikkudest üle hüppab ning iialgi ei komista, — üksi see wõib oma wäsimata ja mitte vähem osawa ratsanikuga neid kaelamurdwaid teesid mööda käia, kuna aga lagendiklasel oma kangete jalgadega hobusega siin midagi pole peale hakata.

Peale selle rahwas ise!

Looduse wõeraslaps, karedate kaljude kaswandik, on ta niisama kare ja wõeras kõige wastu, peale oma koduküla mägede. Need on ta asupaik ja selt-silised lapsest saadik. Seal teeb ta oma esimesi sammusid kaljust kinni pidades, seal ronib ta pärast päewade kaupa, sagedaste näljane ja janune, lamaste järel; sealsamas wiibib ta pärast jahimehena kaljukitsesid taga ajades, wõi sõjamehena oma koduküla waenlase eest kaitstes.

Kare loodus ja lihtsad elutingimised on temale tugewa kehaehituse, osawuse, raudse terwise ja mitte hariliku kannatuse raskusi üle elada, wälja töötanud.

Seesama loodus sünnitas ka tema iseloomu. Hallid kotkad, kes üksikult õhus ujuwad, waenulikult, kahtlase pilguga teine teist silmitsedes, kes ahnete küünte ja terawa nokaga kaitseta lambaid kaljudel katkuwad; nälginud hun-

did, kes hulgana werist kitse kisuwad — need on ainukesed pildid, millede juures õpib ja kaswab mägede laps, siis, kui tema rinda kaastundmust kõige ini mese soo headuse ja iluduse wastu peaks istutatama. Üksikult tühje paikaid mööda ronides, näeb mägede laps, kudas osaw, julge kiskuja oma saagi kallale tormab, näeb woolawa were sees armuta raudsete küünte ja noka tööd, kuuleb ohwri kasuta oigamist — ja see etendus jääb igaweste tema hingesse, kui wapruse ja wõidu ideal.

Sellest siis ka tuleb, et nende teguwiis kare ja halastamata on, seal kus ta seda arwab tarwiliku oletat.

Kuid kõige [...]mal on nende iseloomus ka häid omadusi [...] austamine ja piirita armastus oma [...], kareda kodumaa wastu; need on pühad tundmused, millede wastu mägedepoeg iialgi ei eksi. See armastus on nii suur, et isegi kõige kaotamine, mida nad nii kõrgest hindawad, sellegi natukese maa, mis harimiseks kõlbulik oli — et isegi wiimaste elutingimiste kaotamine ei jõua neid sundida oma kodumaad maha jätma ja mujal ulualust otsima, nagu seda paljud Taga-Kaukaasia rahwad tegiwad. Surumiseikka all surewad nad oigades, aga kodumaad maha ei jäta.

See on lühike ülewaade rahwast, kelle werega wõietud maale sisserändajad tun gi siwad. Mis on selles siis imet, kui neid kõige waenulisemalt wastu wõeti ja neile igal pool kahju ja kurja teha katsuti.

Ma jäin peatama sinna, kus wäljarändajate rong Allmäe lagedalt Maruha mägisele maale wenima hakkas. Selle aja sees on wäljarändajad sügawasse mägede põue jõudnud ja oma kiireste sawist kokku sepiitsetud onnid kahe kaunis kõrge mäe wahele orgu üles poerdanud.

Mäe kaldad on roheline metsaga kaetud, kus mitmetsugu lõunamaa wiljapuud kaswawad. Oru põhjas wuliseb selge, Maruha nimeline mägede jõeke, kuna ümberringi wabad heinamaad haljendawad.

Kewade oli ilus ja töötas mureta tulewikku — rääkis mulle keegi wanamees — olime ju nüüd oma igatsuste maal. Kuid kaua ei saanud meie waikist waba dust maitseda. Tatarlased hakkasiwad meid peagi igast küljest kiusama: wa ras tasiwad loomad ära, põletasiwad majad maha ja tungisiwad sagedaste inimestegi kallale. See kohutas lühikese ajaga kõik nõnda ära, et jälle nõu hakati pidama, kuida aga minema saada. Toredad mäed oma walgete harjade ga, mis nüüd nii üksluiselt udusesse orgu waatasiwad; saladusliselt mühas mets täis kõiksugu loomi, ja kõige rohkem: metsik rahwas oma arusaamata imeliste kombetega — see kõik rõhus wäljarändajaid, nõnda et nad ennast nüüd kadunud tundsiwad oletat, kadunud sealsamas ilusas looduses, kus neil enne nii hea oli. Ja iga päewaga küpses mõte: ära, ära nendest metsikutest kohtadest! . . .

Sai jällegi harutatud ja nõu peetud, kuhu nüüd jälle minna. Mõned mõtle si wad, et Siberis õige hea pidada olema; teised kiitsiwad Suhumi ümbrust (Mustamere ääres); kolmandad tahtsiwad Allmäele tagasi minna, kuna aga mõned reisist ja puudustest koormatud, paigale lubasiwad jääda. Et mõtted

lahku läksivad, siis kawatseti kaua ja riieldi veel kauem . . . Wiimaks saadi ometi otsusele, et need, kes Siberisse tahavad minna, nendega ühes minna ei saa, kes Suhumi lähewad, ja et Allamäele minejad paigale jääjatest ikka peawad lahkuma. Lõpuks oli ometi kõik walmis ja pikas reas wenisivad külast koormad ja majariistadega täidetud wankrid wälja. Nende ümber kirjus hunikus keerlesiwad mehed ja naised. Oli kuulda nuttu ja naeru, laulmist ja harmoniku häälesid. „Elage õnnelikult!” karjusiwad ärasõitjad. „Aidaku teid Jumal uue koha peal!” wastasiwad sinnajääjad. Kaisutati ja musutati, walati pisaraid ja joodi wiina. Wankrid liikusiwad, laulu ja harmoniku hääled kaugenesiwad . . .

Kurwalt waatasiwad jääjad ärasõitjatele järele. Kaua seisiwad nad uulitsal ja saatsiwad minejaid oma pilkudega, nende tulewiku; nende õnne üle plaanisisid tehes. Wiimaks keerasiwad ümber, heitsiwad põlgawa pilgu igawate mägede peale, kuulasiwad saladuslist metsa mühinat ja oliwad kurwad, et waesus kaasa reisida ei lubanud.

Wäljarändajad aga läksiwad. Maha nendest jäi ilus mägede loodus, kuna ees tundmata tulewik seisis. Kes teab, ehk annab ta neile õnne, mida nad nii kaua otsiwad . . . ehk muudab õnnerattas oma käiku ja tundmata tulewik täidab wäsinud reisijate soowisid! . .

Kuni mägedest wälja, sõitsiwad kõik ühes. Seal oli uus lahkumine, igalühel oma teed: kes Siberisse, kes Suhumi, kes Allmäele tagasi. Et ka meie mitte kõikidega ühes minna ei saa, siis lähme kah Allmäele tagasi.

Siin ei olnud mõni aasta midagi uudist. Suwel hariti põldu ja talwel käidi raudtee peal teenimas, nii et elu kaunis kenadesse roobastesse wajus.

Virulane (nr. 214), 20. september 1910, lk. 1

Nõnda elati kuni 1885. aasta kewadeni, kus Eestimaalt uus wäljarändajate salk Allmäele tuli. Et aga waheajal waba Allmäe maa wäheste eestlaste tõttu wene lastele anti, kes suurel hulgal Wenemaalt sisse woolasiwad, siis ei olnud uueste tulnud eestlastel Allmäelt maad saada ja nad pidiwad omale mujalt pesapaika otsima. Et mitte suure rahwa parwega uisa-päisa tormi joosta, saadeti saadikud ümberkaudu maad kuulama, kuna teised nii kauaks Allmäele peatama jäiwad. Esimesed Allmäe elanikud oliwad aga selle aja sees juba nii palju kosunud, et uute tulejate juures „peremehe” osa wõisiwad mängida. Selle kohta rääkis keegi wana mees, kudas tema terve suwi otsa kuue hingega ühte peremeest orjanud, kuna aga ärasõidu puhul veel kuus rubla korteri raha maksnud. Tont wõtku teda ja tema kuut rublat, mis ta minu käest sai! Oli aga kidsipüks! Selle aja sees käisiwad maakuulajad siin ja seal, ei toonud aga kuskilt midagi uudist. Wiimaks tuli 1886. aasta kewade ja sellega ühtlasi Karssi kuberner käest kutse siia tulla. Et ootamine juba piinlikuks läks, kuna aga maakuulajad midagi head ei kuulutanud, siis wõtsime kutse wastu ja tulime siia. Sellel ajal ei olnud veel raudteed ümber mägede ja nõnda pidime

hobustega mägedest üle ronima. Hakkasime siis ka wiibimata ronimist, et ru-tem Karssi saaks.

Esimesed looduse pildid, mis mägedes silma torkasiwad, oliwad üsna imelikud: all orus walitseb lõunamaa loodus kõigi kewade lilledega, kuna aga mäeotsas tuisutaat lund wastu wahtimist wirutab. Sagedaste waatasime mäe pealt, kudas all orus wihma sajab ja wälku lööb, aga mäe otsas on ilus ilm ja rõem saste mängib päike paljaste kaljudega.

Palju ei jäänud nendest loodusepiltidest mitte meelde, sest reisiwäsimus ja tund mata tulewikulootus kütkestasiwad tähelepanemist. Mõnenädalase wäsi tawa ronimise järele olimegi wiimaks üle mägede. Korraga ei toodud meid mitte Karssi, waid wiidi enne 60 wersta Karssist õhta poole Ardagani kreisi, kuhu meile maad pakuti. Kuid see maa oli wäga kehwa põhjaga, pealegi weel kõrge koha peal, nõnda et meie ühiselt wastu protesterisime ja omale teist maatükki palusime anda. Kauaaegse kaalumise järele teadustas kuberner, et Karssi linna ligidal üks maatükk waba olla, kuhu siis ka saadikud waatama saadeti.

See maatükk meeldis paremine kui esimene ja wõeti wastu. Nõnda tulime siis Karssi.

Alles pärast saime kuulda, et see maatükk, 1778 tiinu, kuhu meie asusime, mitte waba ei olnud, waid et ta ümberkaudsete külade ja Karssi linna maa küljest wõeti. Nimelt: 1100 tiinu linnamaad, 400 tiinu armenlaste, 200 tiinu wenelaste ja 78 tiinu greeklaste käest. Muidugi oliwad kaotajate mokad pikad, aga parata polnud midagi, sest kindlat piiri kuni seni ajani ei olnud.

Korteriks anti meile üks linnas asuw wana soldatite kasarm, kus meie muidugi maksuta üürilased olime. Kasarm oli, nagu öeldud linnas ja et teda tarwitada, pidime meie muidugi kah linnas elama. Nõnda olime siis ühe aasta priikorteri pidajad Karssi linna kodanikud.

Wõi see meile õieti paha tegi: pika reisimise järele ei olnud kellelgi lusti kohe maa kallale tormata — pealegi siis, kus kroonu poolt prii ülespidamine on, — tahtsime nasama natuke puhata ja lõunamaa loodust silmitseda. (Esiotsa saime kroonu poolt ka söögiraha 10 kop. päewas hinge peale, pärast poole muidugi, kui teenistust saime, jäi söögiraha andmine maha.)

Virulane (nr. 215), 21. september 1910, lk. 1

Sellel ajal oli parajaste Karsi kindluse ehitamine käsil, nõnda et iga töö wõi mu line meesterahwas 1—2 rubla ära wõis teenida. Muidugi käisiwad eestlased oma tööarmastuse ja osawuse poolest pärismaalastest kaugelt üle, nõnda, et nendele heameelega igasugust tööd ehituse juures pakuti.

Ülespidamine oli sellel ajal Karsis hoopis odaw. Nisu puud maksis 20—80 kop., kuna wõi ja loomaliha nael peatselt midagi ei maksnud. Siis weel sai

wad eestlased asumiseks kroonu poolt 150 rubla pere peale, mis muidugi pärast poole tagasi lubati nõuda.

Seesugune hea hakatus ajas aga poisid hoopis arust ära. Selle asemel, et maa peale minna ja asuma hakata, seati sammud kõrtsu poole, kuhu mõne aja pärast kroonu, kui ka omateenitud kopikad sulasiwad. Wiimaks lõppesiwad ehitused, lõppes ka raha, ja poisid oliwad jälle otsotsaga koos. Muidugi wõeti ka prii korter ära ja nüüd mine kuhu süda kutsub. Mõned tuliwad praeguse küla asemele ja kaewasiwad augu maa sisse, milledes talwise tuisu ja külma eest warju leida, kuna aga teised nõu hakkasiwad pidama, kuda siit minema saab. „Maa on paha, ei kanna wilja,” kaewati kubernerile, kes ühtelugu maad hari-ma sundis; ise aga ei olnud weel atragi maa sisse saanud. Wõeti nõuks saadikuid wälja saata. Kes saadikuid walisiwad, maksiwad hinged pealt saadikute kulud. Et kaugelt suurem hulk wäljareisimise tuhinas oli, näitab see, et 40 pe-rest ainult 12 saadikute raha ei maksnud. Kõige pealt saadeti saadikud Ufasse. Kuid need tõiwad sealt poolt „sandid sõnumid.” Maa olla kas liiwane, soone ehk jälle läbipääsemata mets. Karsi kindluse „meistrid” aga ei tahtnud Ufa huntidega ja karudega tegemist teha ning jäiwad kõrwatagust sügades paigale. Aga kaua ei kestnud siiski rahuline ootamine mitte. Kahe aasta pärast saadi teada, et Kaspia mere taga päris kulda wäärt maad „jumala muidu” antakse, (saiwad nad Karsimaa ka Jumala muidu) ja mehed, daban, saadikud sinna. Seal oli maa põhi tõeste hea, kuid kliima nii kuiw, et ilma kunstlise toitmiseta midagi ei kaswa. Parajaste ehitati sellel ajal just tammi ja kaewati kanalisid, et jõe wett nõnda kunstliseks kastmiseks tarwitada. See ehitus pidi mitu aastat kestma, nõnda et meie mehed ka sealt oma ootuste täidenemist ei leidnud. Tõiwad teised ainult koti täie mulda kodurahwale waatamiseks, mis ka suuremat lõbu ei sünnitanud.

Nüüd oli tarwis mõni aasta teenida, et uute saadikute saatmiseks raha korjata. Nõnda ka tehti. Kui neli aastat mööda oli ja rahalik seisukord natuke paranenud, saadeti uued maakuulajad wälja, kes mõne päewa pärast Suhumi ümbrusesse, Sotsi ja Adleri lähedusesse ilmusiwad. Siin on maa muidugi mä-gine, metsad suured ja suwel walitseb kange kuumus, nõnda et kõrgel Karssi mäel harjunud elanik selle soojusega leppida ei wõi. Peale selle walitseb siin kange külmtõbi, mis igaühe harjumata inimese peale pahaste mõjub. Mägede tõttu on teed waewalised, nõnda et ainult ratsahobusega edasi pääseb. Kuda wõib aga Karssi elanik, kes harjunud on nelja hobusega sõitma, ratsa läbi saada, ehk palju jõuab põllumees oma saadustest hobuse seljas turule tassida? . . .

Nõnda tuliwad saadikud ka sealt tagasi, ilma et nad midagi head oleks rääkinud. Ära nähes, et otsitaw paradisi ennast leida ei lase, jäi suurem osa rahulisemaks, kuna aga üksikud perekonnad ikka edasi-tagasi rändasiwad.

Nii näituseks läks üks perekond Nishni-Nowgorodi kubermangu, kus ta kuulu järele hea maa eest pidi leidma, aga wõta näpust — maad oli küll palju, kuid mitte head. Üks mõisaomanik — eestlane, pakkus mehe jutu järele oma maad müüa, kus juures ta esiotsa weel 50 rubla abiraha lubas anda. Maa aga oli nii waewaline, et Karssi musta mulda näinud mehel üsna hirm peale tuli. Et aga oma silmaga wiljakaswu näha, jäi ta sinna üheks aastaks paigale ja tegi ruk-

kid ja kartuwlid maha. Kartuwlid kaswasiwad küll kaunis kenad, kuna aga rukis nii kehwi oli, et seda waadates isegi kartuwli headus ära ununes — ega inimene siis üksi kartuwlist ela!

Sellest äpardusest tabatud, keeras mees Karssi tagasi, kus ta uueste wanast kasulisest pinnast kinni hakkas — ainult selle wahega, et enne 700 rubla raha ja omad tööloomad oliwad, kuna aga nüüd isegi wiljaseemest naabri käest oli tarwis laenata. Nagu kiusatuseks, juhtus sellel aastal wiljaikaldus ja laenatud seeme läks mokka. Terwe aasta oli ennast ja perekonda tarwis üles pidada, aga millega? . . .

Teisel kewadel oli tarwis uueste seeme laenata ja alles kolmandamal aastal wõis mees uueste kosuma hakata. Seesuguseid üksikuid wäljarändamisi on peatselt iga aasta ette tulnud, mille tagajärjel ikka ja alati Karssi tagasi pööramine on.

Waheajal hakkasiwad suurem osa arusaama, et rändamisest ja hea otsimisest ikka midagi wälja ei tule, egas jalgsi paradiisi ei pääse, ja hakkasiwad rohkem rõhku põlluharimise peale panema. Nõnda läks lugu kuni 1907. aastani. Siis tuli uus tuhin — tarwis Siberisse waatama minna, ehk meeldib kudagi. Korjati raha ja saadeti saadikud. Need käisiwad terwe Siberi otsast otsani läbi: nälgisiwad läbipääsemata metsades, janunesiwad laiadel legendikkudel, kan natsiwad kõrbes liiwa tuisu all ja magasiwad porisel põrandal, hapukat lehma ja sea sõnniku haisu hingates — aga meeldiwad maad ei leidnud ega leidnudki. Kus oli metsata legendik, kus legendikuta mets, kus weeta liiwa wäli, kus põhjata soo, ehk midagi muud selle sarnast. Kauaaegse otsimise järele keerasiwad saadikud tühjade kätega Karssi tagasi. Üks nendest jutustas mulle oma nähtuseid Siberi elu ja olu kohta, aga siin ei hakka ma neid ette tooma. Ütlen ainult, et karslastele Siber ei meeldinud ja nad kuni tänini omast kaljulisest pinnast kinni peawad. Ja ega need Karssi kaljud siis wõrd le misi nii wähe ei pakugi, nagu ehk mõni arwab. Lõikus on iga aasta kaunis rahul oldaw, kuna linna läheduse tõttu põllusaaduste wäljamüük ja muud asjatalitused kaunis hõlpsaste sünniwad. Linn ise ei ole suur asi, nõnda et teda enim mõneks korratuks Wene külaks, kui maakonna pealinnaks wõib arwata. Keset linna jookseb solgikraaw, mis Karssis walitsewa kuumuse kui ka tema sees mädanewate koerte ja kasside tõttu palju paremine „lõhnab” kui Tallinna Härjapea. Uulitsaid, mis mullast maantee sarnased on, pühitakse harwa, ei kasteta aga millaski. Sellepärast tolmawad nad kuiwa ilmaga nii kole daste, et uulitsa peal silmi lahti teha ei tohi, kuna aga linna kohal tolmusammas keerutades kõrgele tõuseb. Rahwaarw linnas, soldatid wälja arwatud, on 80.000 hinge, kelledest suurem osa armenlased on.

Õpeasutustest on Karsis naisgümnasium, realkool ja kuus alamat õpeasutust. Seda rohkem on siin aga kõrtsisid ja õllepoodisid.

Mis aga loodusesse puutub, siis on ta kaunis wärwiwaene. Metsasid ei ole ligikonnas olemaski, kuna lai org, mille keskel eestlaste küla asub, kaunis kurba pilti pakub. Iseäranis rõhuw tundmus on sügisel, kus silm kaugele üle laia legendiku waadates muud ei näe, kui kõdunewat kõrt ja kuiwanud, kollakat rohtu.